

Een vervuld leven

Over de vraag wat echt de moeite waard is in het leven

(bewerking van een lezing voor de Kring van Psychologie en Filosofie in Bilthoven 2005)

Deze lezing was als laatste gepland binnen de cyclus die als titel had: ‘Wat is écht de moeite waard in het leven?’ Ik ben begonnen met naar de vraagstelling te kijken, die rond de begrippen ‘echt’ en ‘waarde’ draaide. Het eerste woord riep bij mij de suggestie op, dat er op dit gebied veel ‘nep’ is. Ik nam bij mijn lezing het woord ‘echt’ over, maar dan niet alleen in de zin van ‘echt gemeend’, maar ook wat de toets van de kritiek kan doorstaan, wat meer is dan een subjectieve oprisping of een loze bewering. Ik ben ook even stil blijven staan bij het begrip ‘waarde’, dat in deze context wordt gebruikt. We kennen waarde toe aan elementen uit het leven, omdat ze betekenis voor ons hebben, omdat ze iets zijn waar we naar willen streven, wat het leven waardevol maakt, het leven verrijkt en vervult. Betekenis, streven, waardevol maken, verrijken en vervullen: het zijn elementen, die in zichzelf waardevol zijn en niet omdat ze op iets anders betrokken zijn en daaraan hun waarde ontleen. Het zijn elementen die onvervangbaar zijn voor het leven en waar niets voor in de plaats kan komen. Van dit gebied zegt de dichter Lucebert: ‘Alles van waarde is weerloos’. Ze vormen een tegenwicht tegen nut, rendement en weerbaarheid. Ze zijn door onaanraakbaarheid rijk.

Het goede leven

Maar om iets van waarde te kunnen onderscheiden van iets wat waardeloos is, moet men een criterium hebben. Ik vond dat in het begrip ‘het goede leven’ als samenvatting van alles wat de moeite waard is in het leven, het ‘achterland van alle waarden’, of in de woorden van Paul Ricoeur: ‘de nevelvlek van ideeën en dromen van vervulling van het leven’. Ik kwam hiervoor in de oude Griekse filosofie terecht. Ze ging van de vraagstelling uit: ‘Wat moet ik doen, wil het mijzelf goed gaan?’

Voor de oude Grieken lag het goede leven als streefideaal buiten de mens zelf. We kennen dit ook in het christendom, waar het goede leven het opgaan is in het eeuwige leven bij God. Voor ons als moderne mensen ligt het goede leven (als we dit woord al gebruiken) in onszelf. Dat is een hemelsbreed verschil. De moderne mens gaat op zoek naar een persoonlijke levensvulling, die niet meer bepaald wordt door een ideaal van buitenaf, maar van binnenuit. Hij zoekt het in de subjectieve bevrediging, die het leven hem verschaft en geeft hieraan de naam ‘geluk’ en ‘gelukkig-zijn’. Het meest waardevolle in het leven is het streven naar geluk, Dat streven is het hoofdmotief van de moderne ethiek geworden, dat de naam draagt van het utilisme: het bewerkstelligen van het grootste geluk van het grootst aantal mensen. Geluk als tevredenheid met het leven in het algemeen. Wat de een bevredigend vindt, hoeft voor de ander niet zo te zijn. De moderne mens is een individuele gelukszoeker, waarbij hij of zij zelf uitmaakt wat de moeite van het nastreven waard is. De moderne ethiek heeft geen objectief ideaal meer van het ‘goede leven’. Dat heeft tot gevolg, dat ze, wat in de Griekse Oudheid en in de Middeleeuwen wel mogelijk was, niet in staat is een gemeenschapsband te scheppen tussen burgers onderling. Er is immers geen gezamenlijk ideaal om voor te leven en ook geen mogelijkheid voor de groep om hieraan een eigen identiteit te ontleen. De mogelijkheid ontbreekt om geloofsgenoten van elkaar te worden, want dat kan alleen op basis van een gezamenlijk ideaal. Vandaar dat onze maatschappij wordt afgeschilderd als een maatschappij van ‘vreemden’ voor elkaar.

Het 'goede leven' als een nastrevenswaardig ideaal lijkt dood. Iedereen maakt zelf wel uit wat het goede leven is. Collectief gezien is er niets wat voor allemaal de moeite van het nastreven waard is. Onze moderne cultuur lijkt hierin op te gaan. Toch is dit maar de oppervlakte die geraakt wordt. Iedere mens deelt in een aantal fundamentele ervaringen, waarin een algemeen beeld van het 'goede leven' opgeroepen wordt en zijn neerslag heeft gevonden in verhalen, mythen, gedichten, muziek. Hoe relatief waarden ook zijn, er zijn een aantal voor iedereen herkenbare momenten of elementen in het leven, die we de moeite waard vinden om naar te streven en waaraan ons persoonlijk geluk soms ondergeschikt is. In de literatuur kwam ik hiervoor het begrip 'ethische cultuur' tegen als dieptelaag van ons gewone dagelijkse leven. Eén van de richtingen in de moderne ethiek, de deugden-ethiek, stelt weer heel gewoon de vraag: 'Hoe willen wij leven?'. Ons gewone morele handelen ligt ingebed in een ethische cultuur. De ethische cultuur draagt ons morele leven. Zij is de dieperliggende structuur van houdingen en gedragspatronen die te maken hebben met de wijze waarop mensen willen leven, de deugden die zij met elkaar willen nastreven. Deze ethische cultuur is de neerslag van een algemene overeenstemming tussen mensen over wat een waardevol leven inhoudt, over de gedragspatronen die de moeite waard zijn om aan de volgende generatie over te dragen, over de wezenlijke karaktereigenschappen die ingeprent en gecultiveerd worden. Het is het ethische klimaat, dat opbloeit uit mythen en legenden. Het belangrijkste punt wat betreft de waarde van zo'n achtergrond van legenden en tradities is, dat zij kleur en inhoud geven aan de gedragsmodellen waarnaar jongeren en ouderen gevraagd worden te streven. Het heeft niet alleen te maken met de rationele structuur van argumenten, maar met het hele culturele leven, inclusief poëzie, godsdienst, muziek en kunst. Deze ethische cultuur geeft de morele code zijn diepgang, zijn macht om onze eerbied en verbondenheid af te dwingen.

Fundamentele ervaringen

Ik ben onder de indruk van de poging, die Martha Nussbaum heeft gedaan om deze fundamentele ervaringen onder woorden te brengen. Ondanks verschillen in culturen en in belevingen zijn deze in alle culturen herkenbaar. Zij vormen de uitgangspunten voor een algemeen ethisch debat. Haar lijst bestaat uit de volgende punten: de sterfelijkheid van de mens, het lichaam, genot en pijn, cognitieve vermogens, praktisch verstand, vroeg-kinderlijke ontwikkeling, verwantschap en humor. Sterfelijkheid: hoe verschillend mensen en culturen de dood ook beleven, alle mensen zijn sterfelijk. Het lichaam: de mens is een lichamelijke wezen, met alle mogelijkheden en kwetsbaarheden die hier aan vast zitten. De ervaring van het lichaam is cultureel bepaald. Maar het lichaam zelf heeft zijn grenzen en wordt bepaald door honger, dorst, verlangen, zintuigelijkheid, enz. Genot en pijn: iedere cultuur heeft haar eigen opvatting over genot en pijn, maar beide komen in alle culturen voor. Cognitief vermogen: alle mensen streven van nature naar kennis. Hoe dit streven verloopt, is aan de mogelijkheden en beperkingen van culturen gebonden. Praktisch verstand: alle mensen, in welke cultuur ook, proberen hun leven te plannen en te beheren, door antwoorden te zoeken op kwesties, hoe zij moeten leven en handelen. Vroeg-kinderlijke ontwikkeling: alle menselijke wezens beginnen als baby's, die op de hulp van anderen zijn aangewezen. Verwantschap: in alle culturen is er een gevoel van verbondenheid met andere mensen. De mens is van nature een sociaal wezen. Ondanks specifieke vormen van vriendschap en liefde binnen culturen, is er een algemeen menselijke basis: mensen hebben elkaar nodig. Humor: dit is een van de meest cultureel bepaalde elementen. Toch ligt hier aan ten grondslag, dat de mens behoefte heeft aan humor. Hij is een 'lachend wezen'.

Mijn droombeeld over het goede leven

Ik nam voor deze beschrijving als uitgangspunt het onderscheid dat Paul Ricoeur (1913-2005) maakte tussen ethiek en moraal, die ik erg verhelderend vind voor mijn zoeken naar een omschrijving van het 'goede leven'. Ethiek heeft volgens hem te maken met een visie, een gerichtheid op het 'goede leven'. Moraal daarentegen is gericht op regels, normen, verplichtingen, wetgevingen. Voor een filosofisch ingewijde komen hier het teleologische van Aristoteles (de doelgerichtheid van het handelen) en het deontologische van Kant (het volgen van de plicht) boven water. Ook al heeft de ethiek voorrang boven de moraal, toch staan ze niet los van elkaar. Een moraal zonder ethiek hangt in de lucht, een ethiek zonder moraal biedt geen concreet aanknopingspunt voor handelen. Iedere moraal moet steeds beoordeeld worden vanuit de ethiek. De moraal is niets anders dan een begrensde effectuering (ofschoon legitiem en zelfs onmisbaar) van de ethiek.

Op basis van zijn omschrijving van het 'goede leven' als 'het verlangen naar een vervuld leven met en voor anderen binnen rechtvaardige instituties' ben ik aan een eigen invulling begonnen. In feite is dit een poging om een totaalbeeld te schetsen van mijn eigen levensfilosofie. Ik maak hierbij gebruik van twee uitgangspunten: een filosofische en een biologische. Het filosofische bestaat in mijn opvatting, dat de mens een complexe structuur heeft, die uitgedrukt wordt in de termen leven en leren leven. De mens heeft 'te zijn', heeft 'te leven'. Het naakte mens-zijn is nog maar een begin. We zijn mens-als-uitgangspunt, maar weten dan nog weinig van onszelf. Hegel gebruikt hiervoor de termen 'op zichzelf' en 'voor zichzelf'. Het kind is op zichzelf mens, maar moet het voor zichzelf nog worden. Het weet nog amper, dat het mens is. Bewustzijn en zelfbewustzijn komen pas in het groeiproces van het leven tot volle ontplooiing. Een mens 'proeft' het leven, doet dus ervaring van wat de moeite waard is in het leven en bouwt hierop zijn leven. Dat houdt in, dat – om te leren leven – we moeten reflecteren over ons leven (denken) en dat we voor onszelf moeten uitmaken wat waardevol is in ons leven (waarderen en oordelen). Op deze wijze wordt de mens uit het leven wijs.

Voor een waarden-onderzoek naar het leven moet men eerst naar de biologische grondslag van het leven kijken. Leven is in eerste instantie overleven, d.w.z. zorgen voor nageslacht en zorgen voor het noodzakelijke levensonderhoud. In heel veel tijdperken en culturen is dat de levensvulling van individuele mensen geweest. Ze waren onderdeel van het biologisch proces. De eerste dromen van de mensheid gingen dan ook over een talrijk nageslacht en een leven, waarin niemand honger hoefde te leiden ('een land van melk en honing'). Zo gauw aan de behoefte van overleven is voldaan en de mens niet meer volledig in dienst staat van de primaire waarden van het overleven, kwam er tijd vrij voor andere bezigheden, op zoek naar een verdere invulling van het leven. Hij gaat op zoek naar waarden, die boven het biologische uitgaan en tegemoet komen aan zijn 'verlangen te zijn' (het conatus essendi van Spinoza). Zowel 'the struggle for life' als 'the survival of the fittest' krijgen een menselijke gedaante. De seksualiteit wordt steeds meer gedragen door gelijkwaardigheid van man en vrouw (erotiek, liefde en trouw) en door de zorg voor de kinderen en de cultuuroverdracht. De productiviteit, die als een bij-de-dag-leven begon, gaat steeds meer de dag van morgen insluiten en het collectieve overleven van de gemeenschap. Iedere verdere invulling van de ethiek heeft met dit overleven te maken: de zorg voor het nageslacht en de strijd voor een goed economisch bestaan voor iedereen (verdelende rechtvaardigheid).

In dit droombeeld komen veel elementen terug die reeds in de thema's uit mijn vorige periodes aan de orde zijn geweest. In grote lijnen omschreef ik het in mijn lezing als volgt:

Het goede leven is:

- een lichamenlijk en daarmee sterfelijk leven,
- een leven, dat zichzelf onderzoekt en op deze wijze tot een hoge graad van zelfkennis en wijsheid komt,
- een leven, dat zichzelf ontplooit in het samenleven met en voor anderen in liefde, vriendschap en gastvrijheid,
- een maatschappelijk leven, dat door solidariteit wordt gedragen,
- een leven, dat de drang in zich heeft om zichzelf te transcenderen.

Er zat een zekere logica van kijken aan vast. Een lichamenlijk en daarmee sterfelijk leven is de basis van waaruit de mens leeft. Een onderzocht leven, met een hoge graad van zelfkennis en wijsheid is de reflectie als motor. Een samenleven met en voor anderen in liefde, vriendschap en gastvrijheid is gericht op de kleine kring, Een gezamenlijk streven naar sociale rechtvaardigheid is gericht op de grote kring. Een drang om zichzelf te beleven als transcendent en immanent, in binnenwereldlijke zin is gericht op eigen ontwikkeling.

Zelfkennis en wijsheid

Bij de reflectie over mijn leven is de uitspraak van Socrates (469-399 v.Chr.) mijn leidraad geweest: 'Een leven dat niet onderzocht is, is geen menswaardig leven' (Apologie 38A). Socrates wil liever niet leven dan zich niet bewust te zijn van zijn menselijke situatie en verkiest daarom een eventuele onrust boven een volle, maar ongefundeerde onzekerheid. Hij verwoordt hiermee de spreuk boven de tempel van Apollo te Delphi, waarin geschreven staat: 'Ken-u-zelf'. Dat is geen vorm van navelstaren. De griekse oudheid gaf aan deze spreuk de volgende betekenis, die ik nog helemaal mee kan voelen. Ken-u-zelf betekent:

- ken je eigen plaats in de wereld als mens en niet als God (een stipje in het heelal, een moment in de geschiedenis);
- doorzie je eigen mogelijkheden, beperkingen en grenzen;
- overdenk je eigen dood;
- lach om jezelf.

Dit is de juiste manier om wijs te worden in het leven. Het is een relativering van jezelf, die weldadig aandoet. Trudy van Asperen (1941-1993) zegt hiervan: laat de glans van de eindigheid over je leven neerdalen, waardoor het leven onthecht en gepassioneerd wordt. Een wijs mens leeft van de dialectiek van gehecht-zijn aan het leven en toch onthecht. Alles gaat voorbij en is daarom de moeite waard om 'even' vast te houden.

Liefde, vriendschap en gastvrijheid

We zijn erotische wezens, d.w.z. we leven van het verlangen naar geluk en van het verlangen gekend en bemind te worden door anderen. Maar wie is die ander? Kan ik de ander verbuigen naar mijzelf als een soort afgeleid iets van mijzelf, van mijn eigen ik of is de ander een 'alter ego', een eigen ik? De filosofie wemelt van dit soort vragen: rond solipsisme, narcisme, de droom van het autonome ik, individualisme, alteriteit (de ander in zijn andersheid). Als de ander een eigen wereld is, kan ik die dan kennen en aanvoelen of blijft de ander voor mij een gesloten boek en leeft ieder zijn eigen leven, ontoegankelijk voor een ander?

Ik vind het opvallend, dat in de filosofie zo'n sterke nadruk wordt gelegd op liefde, vriendschap en gastvrijheid als beelden van het goede leven. Het begint al met de prachtige mythe die staat in het Symposium van Plato over de liefde van man en vrouw. Volgens de mythe is het wezen van de mens een mengvorm geweest van man en vrouw, een manwif. In een conflict met Zeus heeft deze dit manwif in twee helften gesneden, waardoor man en vrouw ontstonden. Maar iedere helft verlangt wanhopig naar de andere helft (de eros), is op zoek naar de helft die bij hem of haar past.

Aristoteles heeft zich uitvoerig bezig gehouden met de vriendschap tussen mensen als 'eerste ontvouwing van de wens goed te leven' (R.214). De vriendschap brengt de problematiek van de wederkerigheid aan het licht: van het delen van gevoelens van welwillendheid, van nabijheid en intimiteit. Hier openbaart zich de andersheid van de ander: wederkerigheid van gevoelens gericht op het goede voor elkaar, wat uitgaat boven het nuttige en aangename. Er is hier sprake van een dialectiek van zelfwaarde en vriendschap, die beschreven kan worden in de termen van een dialectiek van actie en affectie. Om 'vriend van zichzelf' te zijn – volgens de aristotelische philautia- moet men reeds binnengetreden zijn in een relatie van vriendschap met een ander.

Over gastvrijheid is er het mooie verhaal van Ovidius over Philemon en Baucis, een bejaard en in armoede levend echtpaar in Phrygië. Zeus en Hermes vermommen zich als reizigers en trekken over de aarde om na te gaan in hoeverre de mensen de plicht van gastvrijheid in acht nemen. Ze vinden nergens gastvrijheid, totdat ze worden ontvangen en te eten krijgen in de schamele hut van het echtpaar. Als dank voor de ontvangst worden ze gespaard voor de zondvloed die Zeus en Hermes over het land laten komen. Ze vragen het voorrecht gelijk te mogen sterven en worden na hun dood getransformeerd in twee bomen die zij aan zij groeien voor de tempel.

De plicht van gastvrijheid is een oud cultureel gegeven en draagt een ambivalent karakter: de gast is de vriend en de vreemde die ook de vijand kan zijn, dus voor wie men op zijn hoede moet zijn. Het huis van de mens moet zich openstellen voor anderen in gastvrijheid. Gastvrijheid is een ontvangen van een mens in de eigenheid van je huis en een uitnodiging tot tijdelijke deelname aan het huiselijk leven, in de vorm van een maaltijd en onderdak. Gast betekent oorspronkelijk zoveel als vreemd, iemand die veraf woont. Het is verwant met het latijnse hostis, dat eveneens in het begin de nog ongedifferentieerde betekenis had van vreemd. De vreemde gaat schuil in zijn vreemdheid. Men is voor hem op zijn hoede. Onthult hij zich, dan kent men hem als vijand of als vriend: hostis of hospes (hosti-potes, gastheer of gast, genodigde).

Aard en wezen van de gastvrijheid hebben in de loop der geschiedenis wisselingen ondergaan, naargelang het 'uit de vreemden komen' zelf anders gewaardeerd werd, of het 'zich in den vreemde begeven' een min of meer uitzonderlijke en gewaagde onderneming was: de griekse xenia en de middeleeuwse hospitalitas verschillen daarom aanmerkelijk van de moderne gastvrijheid. Gastvrij heet nu de mens die bereid is andere bevriende mensen in zijn huis te onthalen en uit te nodigen aan zijn tafel. Het gastvrij-zijn is niet meer zozeer een vriendelijk onderdak verschaffen aan van verre komende vreemdelingen, als wel een tijdelijk toelaten tot de intimiteit van de eigen huiskring, maar zó dat deze deelneming aan de intimiteit steeds een relatief karakter bewaart.

Kant trekt de gastvrijheid ook naar de soevereiniteit van staten, vanuit het idee van wereldburgerschap van de mens. Staten moeten open staan voor vreemdelingen, gastvrijheid dus, maar hoeven zich niet te verplichten tot het recht op vrije vestiging voor iedereen. Maar er is wel een gemeenschappelijke morele horizon. Het is nu met de toename van de gemeenschap onder de volkeren van de aarde zover gekomen dat de schending van het recht op een plaats van de aarde overal gevoeld wordt. Daarom is het idee van een 'wereldburgerrecht' geen overspannen gedachte. De mens zou een kosmopolitisch burger moeten zijn. De wereld is zijn vaderland.

Een gemeenschap, gebaseerd op solidariteit

Het woordenboek omschrijft solidariteit als het aan elkaar gebonden zijn van mensen. Ik omschrijf solidariteit liever als wederzijdse zorg en trouw. Het is een ethisch beginsel, dat voor verschillende doeleinden gebruikt kan worden. Ze heeft vooral een functie in de sfeer van verwantschap en offerbereidheid. Vandaar dat ze in verband gebracht kan worden met begrippen als trouw en naastenliefde. Dat is de zachte kant van de solidariteit. De harde kant is dat solidariteit gerelateerd wordt aan sociale rechtvaardigheid, die boven specifieke belangen van familie, klasse of natie kunnen uitgaan.

Solidariteit is een complex begrip. Ik ben in eerste instantie op zoek gegaan naar de basis van een solidariteitsethiek en vond die in het begrip lotsverbondenheid. Alle mensen zijn kwetsbaar en eindig. Dat is ons gemeenschappelijk lot: we zijn op elkaar aangewezen. Ik kwam in het boek van Henk Vos, *Solidariteit* (1971) de volgende omschrijving tegen: 'Solidariteit vooronderstelt inhoudelijk een gemeenschappelijke basis, een zekere mate van affiniteit. Maar evenals bij identiteit het geval is, kunnen ook door bepaalde vormen van affiniteit wegen van solidariteit worden versperd. Vandaar de vraag of we ons in plaats van bijzondere doelen niet veel meer zouden moeten richten op wat ons als mensen wezenlijk verbindt: de eindigheid en kwetsbaarheid van ons bestaan en ons gemeenschappelijk zoeken naar bescherming daartegen. Probleem wordt dan de juiste interpretatie van steeds wisselende situaties en het juiste handelen in deze context'.

We verkeren in een gelijke positie of situatie. 'In de mate waarin we ons van de gelijkheid van onze conditie bewust worden voelen we ons verbonden met de mensheid en de humaniteit. In deze zin zou je kunnen stellen, dat de menselijkheid en de humaniteit even ver van mij zijn verwijderd, als ik bijvoorbeeld het bewustzijn van mijn eindigheid en kwetsbaarheid heb onderdrukt. Deze eindigheid en kwetsbaarheid die immers ook de conditie van het bestaan van andere mensen is. Je zou hier kunnen spreken van het sociale karakter van de dood. Van het niets. Zo wordt het probleem van de dood in pregnante zin het probleem van mijn relatie met andere mensen, de mogelijkheid en dragende grond van deze relatie'. De dood leert ons dat iedere verwantschap, zelfs die voor het leven, eindig is. Vroeger of later moeten we afscheid nemen.

Solidariteitsethiek gaat uit van de gedachte, dat de mens 'de mens een zorg is' in tegenstelling tot de 'mens is voor de mens een wolf'. We zijn één te midden van velen en we zijn voor ons leven en onze ontwikkeling op elkaar aangewezen, 'in goede en slechts tijden'. Zonder allerlei verbanden kunnen we niet leven. Maar de verbanden wisselen steeds naargelang we opgenomen zijn in een gezin, een familie, een bedrijf, een land en volk, de wereld. Ieder verband vraagt zijn eigen vorm van solidariteit

Ons lidmaatschap van de mensheid wordt concreet ingevuld door steeds wisselende

verbanden: lid van een gezin, een familie, een buurt, een bedrijf, een maatschappij, een natie. Dat geeft allerlei vormen van solidariteit, die bestaat in betrouwbaar zijn, bewijzen dat men het vertrouwen waard is, solidair zijn met andere leden van de groep. Er is een groot verschil tussen een traditionele maatschappij, waarin er een vanzelfsprekende solidariteit is met weinig onderscheid tussen privé en publiek. Ieder lid is een onderdeel van de groep en van de normen en waarden van de groep. De gemeenschap is geworteld in een gevoel van hetzelfde te zijn, dat in beginsel een homogeniteit veronderstelt. In een moderne maatschappij is dit alles veel gecompliceerder. Gemeenschappelijkheid is niet meer vanzelfsprekend, maar moet gecreeërd worden. Mensen zijn niet langer in de eerste plaats van elkaar afhankelijk, omdat ze nu eenmaal bij elkaar horen en dezelfde dingen doen, denken en geloven, maar juist omdat ze verschillende dingen doen. Door specialisering ontstaat er een heel ander soort afhankelijkheid van elkaar. In plaats van een vanzelfsprekend onderdeel te zijn van een gemeenschap, moet de moderne mens zijn eigen individuele plaats veroveren. Het individuele bewustzijn gaat het winnen van het collectieve bewustzijn. Individuele vrijheid is het enige, dat de leden bindt. Dat vergt een grote mate van beheersing in het rekening houden met de vrijheid en de ontplooiingsmogelijkheden van de ander. Het gevaar voor solidariteit is hier individualisme en morele fragmentarising. Maar de basis blijft ook hier aanwezig: zonder solidariteit met de ander is geen gemeenschap mogelijk.

Binnen-wereldlijke transcendentie

Ik zou willen, dat we het begrip 'transcendentie', wat in de metafysica en theologie zo'n belangrijke rol heeft gespeeld en nog speelt, volkomen seculariseren. Onze maatschappij is wel gesecculariseerd, maar ons denken blijft hierbij achter. We blijven stiekem hopen, dat er toch een andere wereld is als einddoel van ons leven. Pas als we dit idee hebben laten varen en 'trouw zijn aan de aarde' (Nietzsche), kunnen we het begrip 'transcendentie' een natuurlijke plaats geven in ons leven. Mijn uitgangspunt is de omschrijving van transcendentie, die Merleau-Ponty geeft. De mens is een 'zichzelf overstijgende beweging'; 'hij verveelt zich in het geconstitueerde'. Vandaar dat Nietzsche spreekt over de socratische lust van het kennen, d.w.z. het nooit eindigend proces van het achterhalen van de betekenis van het leven, ook al eindigt dit met het niet-weten. Hij spreekt ook over het genieten van het esthetische, d.w.z. In de schepping van de kunst in al zijn vormen wordt de gewone werkelijkheid (tijdelijk) getransformeerd tot een nieuwe werkelijkheid, die van de verbeelding. De verbeelding is een bron van genieten. Hij spreekt tenslotte ook over de droom van het blijvende, van de voltooiing. Nietzsche benadrukte, dat alle noodzakelijke illusies in het proces van worden en vergaan de droom van iets blijvends gaande houden. Ze drukken het verlangen uit dat het 'worden' met in zijn voetspoor de eindigheid en vergankelijkheid niet het laatste woord is. Er zijn momenten in het leven, die deze droom voeden. Een belangrijk moment hiervan is het tijdloos aanwezig zijn bij de ander of bij het andere. De vormen hiervan kunnen zijn: contemplatie, erotische verbondenheid, liefde en extase. We weten, dat deze momenten voorbijgaan, ook al kunnen ze ons leven veranderen en rijker maken. Maar de droom gaat nog veel verder. Het leven wil zichzelf vereeuwigen. Het is onverdraaglijk dat de fijne momenten in het leven voorbijgaan en geen perspectief bieden op een leven, waarin dit voor altijd aanwezig is. Maar het blijven dromen. Het gevecht gaat dan over de grenzen van die overstijgende beweging. We komen niet boven onze eigen grenzen uit en toch willen we weten, wat over deze grenzen ligt. We hebben volgens Beerling een 'diep gefundeerde overschrijdingsbehoefte', die zich uit in het scheppen van 'noodzakelijke illusies'. De verbeelding scheidt mythen en religies, die een eigen waarheid hebben: een fictieve waarheid.

Conclusie

U hebt in het kort mijn belangrijkste droombeelden over het goede leven gehoord: lichamelijke en sterfelijke, zelfkennis, liefde, vriendschap en gastvrijheid, sociale rechtvaardigheid en binnen-wereldlijke transcendentie. De vraag is natuurlijk, of ik werkelijk geloof, dat dit goede leven ooit gerealiseerd zal worden. Dat hangt in feite af van de visie die ieder van ons op de mens heeft. Ik ben daar wankel in. Ik kan me de situatie van Kant heel goed voorstellen, als hij zegt, dat de mens 'het kromme hout is, waaruit niets rechts te timmeren valt', terwijl hij toch blijft geloven in de morele verbetering van de mens. Op dat dilemma zit ik ook en het hangt van de dag af, op welke kant ik het meeste nadruk leg. Nu eens denk ik: het wordt nooit wat en af en toe zie ik vorderingen. Maar wat er van zij (om met een cliché te eindigen), zonder hoop valt er niet te leven.